

RAÍCES DA POESÍA DE DÍAZ CASTRO

Xosé Luís Franco Grande

Entre o que poderíamos chamar as raíces da poesía de Díaz Castro están, ao meu ver, estes dous elementos: a súa formación na cultura clásica e a súa formación relixiosa. Seguro que haberá outras. Ocupareime agora da influencia que, na miña opinión, tiveron na súa poesía as culturas clásica e relixiosa. Non teño a pretensión de presentar a miña exposición como conclusións; digamos que son tan só suxestións que ao mellor poden levarnos a achegarnos máis e mellor a unha poesía moito máis complexa do que de primeiras pode parecer.

FORMACIÓN RELIXIOSA

A súa formación relixiosa, ao noso ver, chegou a incorporarse de maneira decisiva ao seu mundo intelectual. Atopamos nos seus poemas numerosas referencias á relixiosidade cristiá, como xa ten sido salientado polos estudosos da súa obra. Nunha primeira aproximación a este tema, hai xa bastantes anos, sorprendeume que o inicio dun poema de Díaz Castro, “Monumento á ausencia”, me suxerise ecos dalgúns dos poemas de Prudencio, concretamente do “Hymnus ad Galli cantum”. A linguaxe e o tema do galo como símbolo do día que nace, o tema da luz que anuncia a vida despois das sombras da noite, parecéronme razóns abondo para establecer este parentesco ou unha certa afinidade espiritual. Tan seguro me sentía que o día 21 de abril de 1990, con ocasión da homenaxe que se lle tributou en Guitiriz pola Asociación Cultural Xermolos, pregunteille se recoñecía esa afinidade. Respondeume que non. O malo foi que me dixo que non sabía quen era Prudencio. Isto, certamente imposible, levoume a seguir furgando neste aspecto e paréceme que debo reafirmarme na miña impresión primeira: a linguaxe dos himnos de “Laudes”, entre os que tamén figuran os de Prudencio, está chea de referencias á luz (símbolo de vida, graza e espírito): *tu lumen, tu splendor Patris; paternae lucis gloria; Pater luminis omnis; lux intrat, albescit polus; Christus venit*, entre infinitas variantes.

Hai himnos que dedican ata seis versos – todos seguidos – a entoar un cántico encomiástico a “Cristo-Luz”, o que non pode senón lembrarnos os seus versos “os ollos inda cheos da lus de Deus”, ou “Vese a Deus relocindo nos ollos dos que esperan”, ou tamén “que che fan ver a Deus/ coma unha mar de lus”, entre outros nos que máis implicitamente se abesullan referencias bíblicas e á cultura cristiá [por exemplo, *Vigilate, et orate ut non intretis in tentationem* (Marcos, 14-38)].

Pouco menos que imposible que Díaz Castro non coñecese, manexase e amase os textos latinos do himnario litúrxico, e, en concreto, dos Laudes, nos que se recollen as citas bíblicas máis significativas sobre Deus e a luz. A luz é a sombra de Deus. Penso que esta cultura relixiosa pesou tamén de maneira decisiva no poeta Díaz Castro. Reparede que nun libro de trinta e dous poemas, pasan de trinta as referencias á luz, e en ocasións con cita expresa do texto latino ou bíblico: *Lumen ad revelationem*, alusión á profecía de Isaías sobre a chegada de Cristo, quen, por outra banda, asegurou que “Eu son a luz do mundo”. E o título mesmo do seu único libro publicado en vida non deixa dúbidas sobre a esencial presenza da luz na súa poesía. Para el, ao cabo, a poesía vén ser, como expresamente declarou, “un nimbo de luz”.

Reparemos no primeiro poema do *Cathemerinon Liber* (“Hymnus ad Galli cantum”). Nese poema, Prudencio ve todas as cousas do universo rodeadas –nimbas, podemos dicir– polo resplandor da divindade. O canto do galo, de tendencia espiritualizante e simbólica, vén ser como unha abertura a toda a súa obra. A aurora é santa; o concepto de luz –símbolo de vida, graza e espírito– é o leitmotiv deste poema e de case todos os do *Cathemerinon*.

Ales diei nuntius	(O alado mensaxeiro do día
lucem propinquam praecinit;	pregoa a proximidade da luz,
nos excitator mentium	a nós o excitador da intelixencia
iam Christus ad vitam vocat.	Cristo, xa nos chama á vida).

O tema do galo é moi vello na cultura. Era ave sagrada na India e en Persia (símbolo que descoñeceu Homero e que, ao parecer, chega ás literaturas europeas no século VI antes e Cristo co poeta Teogonis). En Prudencio, o galo é o símbolo da graza e de Cristo. Na poesía popular, e tamén na poesía culta, é o canto á vida que se inicia co abrir do día e, á par, o tema da aurora que sorprende aos amantes:

Cantan os galos pra o día,
 érguete, meu ben, e vaite
 Como me hei de ir, queridiña,
 como me hei de ir e deixarte?

di o noso coñecido cantar popular, que ten a virtude de englobar os dous conceptos (os galos que anuncia o novo día e a aurora que sorprende aos amantes); e que por certo non deixa de nos lembrar o “Érguete, miña amiga; /abre e vente”, do “Cantar dos Cantares”, de Salomón.

Apriesa cantan los gallos
e quieren quebrar albores

lemos no Cantar de Mío Cid.

Las piquetas de los gallos
cavan buscando la aurora,
cuando por el monte oscuro
baja Soledad Montoya.

di García Lorca no seu célebre “Romance de la Pena Negra”. É curioso: García Lorca volve a este tema nun dos seus poemas galegos, no titulado “Vella Cantiga”, dedicado a Rosalía:

¡Érguete, miña amiga,
que xa cantan os galos do día!
¡Érguete, miña amada,
porque o vento muxe, como unha vaca!

Non é nada difícil atopar en Díaz Castro todas esas referencias ao galo, como anunciador do día, alusión á luz da aurora como alegría do día que nace e do sol que vence as sombras e, por riba de todo, unha melodía, unha forza lírica, un remuíño rítmico que nos agarra e nos envolve e nos eleva ao milagre, porque é un milagre, da creación poética:

Lus,
céio rachado, lus!
Inda vexo a lus.¹
E despoilos galos,
e despoilos homes,
e despois todo val, cállez fervendo!

Á marxe das connotacións relixiosas do himno de Prudencio, parécese que o poema de Díaz Castro participa dalgunha maneira da linguaxe e dos elementos de

1 Referímonos, en concreto, ao inicio do poema de Díaz Castro, non ao contido xeral do mesmo. Como xa sinalamos noutra parte (Franco 1987: 51-53), hai neste poema unha moi eficaz contraposición de planos: no inicio do poema —que é o que agora nos interesa— hai como unha situación auroral, luminosa, un crescendo de luz, que deseguido se contrapón con outro plano melancólico, indeterminado e aberto á interpretación.

referencia do “Hymnus ad Galli cantum”, de sorte que a lectura do segundo nos lembra ou suxire o contido do primeiro. O himno de Prudencio está cheo da forza que a divindade proxecta sobre o mundo; o inicio do de Díaz Castro suxire a forza da natureza que se espreguiza e se abre ao novo día; a luz do poema de Prudencio é a da divindade, a luz de Díaz Castro é a do esplendor da natureza, da aurora, do amencer –se ben a seguido vén outro plano cunha función estética moi diferente, conforme temos subliñado noutro lugar. A alegría da luz que se proxecta sobre o mundo co amencer forma parte esencial do contido dos dous poemas, se ben con funcións moi diferentes.

Acertado ou non, paréceme que ese é un camiño, nada doado, que merece ser explorado: sería unha maneira máis de achegarnos á complexa poesía de Díaz Castro. Un camiño que xa foi iniciado por Andrés Pociña no seu estudo “A cultura latina nos autores e autoras galegos” e que proxectaría moita luz sobre autores que, como Díaz Castro, tiveron unha estreita relación co mundo clásico ou coa cultura latina. Non se pode amar o que non se coñece: a pouco que entremos en profundidade na súa poesía e nas raíces espirituais da mesma, decatáronos de que a súa poesía, depurada e intensa, é un ancho herdo que nos deixou.

A palabra como forza creadora está prevista no coñecido *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum*, expresión coa que se inicia o Evanxeo de San Xoán. A palabra é o principio, é Deus mesmo, sen ela non hai mundo: *Omnia per ipsum facta sunt*.

No seu poema “Como Brasas” Díaz Castro refírese poeticamente á forza creadora da palabra:

Alumaréi con fachas de palabras,
ancho herdo meu, o mundo que me deron.

O seguinte concepto é que a palabra é vida e esa vida é a luz da humanidade. Sen a palabra nada existe. Ela é a vida e a luz do mundo (*in ipso vita erat, et vita erat lux hominum*).

As cousas, a realidade inmediata, precisan do alento do poeta, que será quen lles confira “o drama cheo que lles nega a vida”. Ou sexa, que a palabra poética, pola súa forza creadora, converterá aquela realidade inmediata en vida e en luz. En obra de creación, en *poiesis*. Orixinariamente, para aos gregos *poiesis* era toda creación.

A palabra, pois, é a luz verdadeira que ilumina todos os seres humanos. A palabra é a gran forza creadora, no poema de Díaz Castro, como para San Xoán a palabra –o *Logos*, o *Verbum* é Deus mesmo, o Creador.

O poema “Como brasas” mesmo semella un compendio desa doutrina, ou ao mellor poderíamos dicir que está nimbado polo espírito do prólogo do Evanxeo de San Xoán, que o seu autor está mergullado de cheo na atmosfera suxestiva do texto do evanxelista e que as ideas deste pasaron a formar parte da materia poética dese fermoso poema de Díaz Castro e aínda de toda a súa obra poética. Fermoso e cheo de sabedoría, da serenidade que acostumamos apoñer ao mundo clásico —mundo que pretendemos ver como xa feito, concluído e sen contradicións— e que reverte moito da elegante maxestade que o noso poeta aprendeu na poesía clásica.

Nada máis lonxe da miña intención que suxerir que esteamos diante dun autor de poesía relixiosa. Díaz Castro non é un poeta relixioso, por máis que nos seus poemas abrollen, ciscadas aquí a acolá, referencias á cultura relixiosa na que estivo mergullado nunha etapa moi fundamental da súa vida. Só suxerimos que ese particular mundo espiritual está presente na súa obra como substrato, como pouso, como herdo actuante incorporado de seu á súa personalidade. Non é un poeta relixioso como tampouco o é Rainer María Rilke, por máis que este compuxese poemas de contido relixioso —que, por certo, traduciu ao galego Díaz Castro, ao menos algúns deles.

FAMILIARIDADE COA CULTURA CLÁSICA

O espírito do mundo clásico é manifesto na poesía de Díaz Castro. Sabemos que amaba a poesía de Virxilio e tamén a de Horacio. Ao seu hendecasílabo dediquei outro traballo e a el me remito. O hendecasílabo vén ser o herdeiro do hexámetro. Por suposto non se me oculta que a medida e o ritmo da poesía clásica grega e latina pouco ou nada teñen que ver coa métrica moderna. Suxiro que o particularísimo hendecasílabo de Díaz Castro, de ritmo lento (o que semella contrario á súa mesma natureza e historia, sempre de ritmo rápido), parsimonioso, solemne e maxestoso provén dos hexámetros dactílicos de Virxilio, ou moito me trabuco, este ritmo de Virxilio

Nos patriae finis et dulcia linquimus arva,
nos patriam fugimus; tu, Tityre, lentus in umbra
formosam resonare doces Amaryllida silvas.

semella ter eco nestes, e outros, versos do noso poeta:

Galiza en mín, meu Deus, pan que me deron
leite e centéo e sono e lus da aurora!
Longa rúa da mar, fogar da terra,
i esta crus que nos mide de alto a baixo.

Non só no verso hendecasílabo mostra Díaz Castro ese ritmo lento e parsimonioso, de solemnidade maxestosa, senón tamén nos versos de catorce sílabas, con cesura na sétima, dos que son bo exemplo os do poema “Vísperas”:

Polos días do Carmio a festa chega ó río.
Unha música ardente vén no aire coma un río
de recordos. Foguetes lonxanos cáin no río.
Este é o Porto-Muíño, todo en lapas, o río.

Virxilio segue sendo parsimonioso, solemne e maxestoso aínda cando escribe poesía épica. Abondaría con sinalar o inicio do canto primeiro da Eneida:

Arma virumque cano, Troiae qui primus ab oris
Italiam, fato profugus, Laviniaque venit
Litora [...]

Paréceme imposible atopar ese ritmo noutros poetas latinos: nin Catulo, nin Ovidio, e pode que nin sequera o refinado Horacio, crearan ritmos semellantes. Horacio, a diferenza de Virxilio, empregou unha gran variedade de formas métricas (e Virxilio non saíu do hexámetro dactílico), pero ese ritmo especial coidamos que non é característica de Horacio e si de Virxilio.

Mais o mundo clásico non é tan só a poesía. O mundo clásico está tamén nas ideas, nos criterios estéticos –tan importantes na cultura grega, de onde pasaron a Occidente– e nas demais manifestacións de cultura. Parécenos que ese mundo está presente en Díaz Castro de maneira profunda e moi asimilada. Só farei mención da *Epistula ad Pisones*, de Horacio. Nela, ao longo de moitos séculos, atoparon orientación e consello escritores de todos os tempos e culturas. Por iso foi tamén coñecida coa denominación de *Ars poética*. Horacio aconsellaba así a necesidade de coñecer os modelos gregos: “Estudade os modelos gregos; lédeos noite e día” (XXIII). E ao mellor o mesmo Goethe tomou de Horacio ese consello, polo que Eckermann nos informa: “...esta necesidade de tratar con grandes predecesores é sinal dunha inclinación superior... Que se estude Molière, que se estude Shakespeare, pero, por riba de todo, que se estuden os gregos, e sempre os gregos” (Eckermann 2005: 696). E Díaz Castro non foi alleo ao espírito e doutrina da célebre epístola de Horacio, segundo hoxe sabemos de maneira documentada. E eu quero pensar que a súa poesía pon de manifesto que seguiu con moita atención os consellos deste, en especial aquel que tanto acostuman esquecer os poetas de hoxe:

[...], si non offenderet unum
 quemque poetarum limae labor et mora. Vos, o
 Pompilius sanguis, carmen reprehendite, quod non
 multa dies et multa litura coercuit, atque
 perfectum deciens non castigavit ad unguem.

Este rigor e seriedade na creación e no perfeccionamento da obra xa creada penso que ten a súa orixe na epístola citada e nas obras clásicas que frecuentou. A solidez que emana da súa creación poética, xunto coa elegancia que provén da obra ben construída, dános eses poemas seus que son verdadeiras xoias traballadas co amor e oficio de ourive, enteiramente acabados, perfectos na súa execución, dispostos para se converteren en algo *aere perenni*us, duradeiro como o bronce, como o mesmo Horacio, nunha arroutada de soberbia, dixera da súa propia obra. El mesmo nos confesou que “sempre tentei de esixirme a min mesmo un esforzo cara á perfección posible”.

Non é difícil abesullar en cada verso, en cada estrofa – non digamos xa en cada poema – que o *limae labor et mora* foi observado e executado con meticulosidade: de aí veñen eses versos completos, diáfanos, redondos, nos que nada sobra e todo é xusto e insubstituíble, nos que a claridade loce sempre nun dicir orixinal e cheo de elegancia. O exemplos poden ser múltiples (Díaz 1961):

Ei, o sol, niño ardendo nos loureiros! (57).
 Lóstrobos enroscados das fouciñas (57).
 un són de fruta ou chafarís de ameixas. (57).
 no resplendor do día que busquéi. (52).
 i esta crus que nos mide de alto a baixo. (12).

Como múltiples poden ser tamén os que poderíamos sinalar en Virxilio (e sen saírnos sequera da Bucólica I):

O Meliboe, deus nobis haec otia fecit.
 Ite meae, felix quondam pecus, ite capellae.
 et iam summa procul villarum culmina fumant.
 nec gemere aëria cessabit turtur ab ulmo.
 Fortunate senex, hic, inter flumina nota.
 et fontis sacros, frigus captabis opacum!

El sabía, porque o aprendera en Horacio dunha maneira expresa e en xeneral nos clásicos latinos e gregos, que ningunha obra grande se crea sen traballo, sen

un traballo de moitos días, de moita lectura, de moito corrixir. E tamén sabía do consello de Rodin a un Rilke aínda novo, cando este lle preguntou que como había que vivir, e Rodin respondeulle: “Traballando!” Desta actitude de honestidade diante da creación sae esa poesía súa de tantos quilates, núa, espida de calquera ornamento non necesario —óleo puro e final que queda despois de traballar, moer e remoer, ler, reler e corrixir.

A lírica verdadeira, a lírica grande, pode ser tamén unha sorte de *aletheia*: esta para os gregos era a verdade. A verdade era o que se abría, o que se manifestaba, o que se patentizaba, o que Heidegger chama a desocultación do ente. E a verdade que realmente se desoculta, que se nos abre e que se nos patentiza na poesía de Díaz Castro, como en toda lírica grande, é ese lóstrego, rápido e poderoso, que chamamos creación. Claro que é un milagre a creación, a creación xenial, calquera que sexa a arte a que nos refiramos. De aí que o *quid divinum* dos antigos non estivese moi desencamiñado. Porque *quid divinum* era tamén o *Verbum*, o *Logos*, a *poiesis*, como orixinariamente a entendían os gregos.

(Quixera que se me entendese ben: cando me refiro a influencias nada máis lonxe de min que suxerir falta de orixinalidade nin tampouco imitación doutros modelos literarios. Co termo influencia quero sinalar que Díaz Castro, como todo creador, sen excepción, é froito de moi diversas circunstancias: do tempo en que lle tocou vivir, da terra en que naceu e viviu, da súa formación intelectual, da súa sensibilidade artística, das súas lecturas, e tamén, por que non, das súas teimas, prexuízos, afinidades, encontros e desencontros. Sen esquecer tampouco que cabe a posibilidade de influencias alleas á vontade e das que non somos conscientes. Virxilio, por poñer un exemplo ben sobranceiro, non se explica sen o coñecemento da poesía grega, aprendizaxe á que dedicou boa parte da súa vida. En calquera caso, adiantemos tamén que unha cousa son as influencias e outra a formación. A esta nos referimos cando suxerimos os seus vincallos coa cultura clásica e coa cultura relixiosa: nunha e noutra non hai dúbida de que se formou o poeta de Guitiriz).

Nun home de cultura tan varia e complexa, sen dúbida que se poderían sinalar outras referencias. Pode que Noriega, ou pode que Iglesia Alvariño, ou tamén algunhas outras de culturas moito máis afastadas. Aquí só se aludiu a algunhas que nos fan pensar que contribúen a comprender a obra de Díaz Castro, escolleita e profunda, maxestosa e elegante, e a convertela nun verdadeiro *monumentum aere perennius*, un monumento duradeiro como o bronce, e que por iso vai permanecer *annorum series et fuga temporum*.

Como Horacio, el podería ter escrito *Non omnis moriar*, non todo morrerei. Pero quizais tería escollido a humildade de Ovidio e diría: *tenuis mihi campus aratur*, é

humilde o campo que eu traballo, é pouca cousa o que fago. En calquera caso será duradeira a súa obra e levará aos lectores de calquera tempo ese *quid divinum* da creación, da súa obra chea de sabedoría, de verdade e de elegancia.

Porque o dicir poético de Díaz Castro, o seu *Verbum*, o seu *Logos*, a súa *poiesis* –para expresalo con palabras de San Xoán– é un dicir *plenum gratiae et veritatis*.

REFERENCIAS BIBLIOGRÁFICAS

Díaz Castro, José María (1961): *Nimbos*. Vigo: Galaxia.

Eckermann, Johann Peter (2005): *Conversaciones con Goethe*. Barcelona: El Acan-tilado.

Franco Grande, Xosé Luís (1987): “A eficacia expresiva de Díaz Castro”, en *Home-naxe a Xosé María Díaz Castro*. Guitiriz: Asociación Cultural Xermolos.

Pociña, Andrés (1997): “A cultura latina nos autores e autoras galegos”, *Anuario de Estudios Literarios Galegos* 1996, 77-102.